

זאב לרר. הקוד האתני: קב"א, מזרחים, אשכנזים. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד. 2021. 220 עמודים

דנה גרוסוירט קחטן*

באפילוג ספרו כותב זאב לרר: "לו היו שואלים אותי אם הקב"א עדיין מפריד בצורה חריפה בין מזרחים ואשכנזים בצבא או אם השתוו הנתונים, הייתי משיב בכנות כי אינני יודע, ואינני בטוח אם משהו אחר יודע. [...]. בספר סיפרתי את סיפורה העצוב של פרקטיקת המיון של הצבא, סיפור שניתן ללמוד ממנו הרבה על אפליה וגזענות, על מזרחים ואשכנזים ועל יחסי כוח בארגונים בירוקרטיים – אך זהו סיפור ללא סוף ברור" (עמ' 199). ציטוט זה מגלם את מטרת ספרו של לרר, ובה בעת גם את חשיבותו ותרומתו.

הספר של לרר בוחן את ההיסטוריה של מערכת המיון של צה"ל במטרה לעמוד על הקשר בינה ובין מקומם של מזרחים ואשכנזים בצבא. תהליך המיון לצה"ל, טוען לרר, הפך ל"קופסה שחורה" – תהליך שנתפס כמובן מאליו וכאובייקטיבי. בשנות החמישים והשישים הוצג הקשר שבין נתוני המיון לצבא ובין המוצא באמצעות שפע של נתונים סטטיסטיים, טבלאות, גרפים, מסמכים ופרוטוקולי ישיבות; אך בשנות השבעים השתררה שתיקה מוחלטת סביב הנושא. חידושו של הספר הוא בדיון שהוא עורך בקורותיה של הקהילה המזרחית בצה"ל מזווית ראייה ארגונית בירוקרטית; בעוד הספרות הסוציולוגית הביקורתית טוענת לחלוקת עבודה אתנית בצבא (לוי, 2003; סמוחה, 1983; שושן-לוי, 2006), לרר מבקש לעמוד על השפעתה של הרשת הפסיכו-בירוקרטית ביצירתה של חלוקת עבודה כזאת. הספר חוקר בפרטי פרטים את ההיסטוריה של מערכת המיון הראשית של צה"ל ואת התפתחות הקב"א כפרקטיקה ארגונית אתנית. הוא מתאר כיצד הביורוקרטיה הצבאית סיווגה, מיינה והסליה מזרחים ואשכנזים, כיצד חילקה ביניהם את העבודה, וכיצד השפיעו הפרקטיקות הביורוקרטיות על התהוותה ועל מעמדה של הקהילה הצבאית הן בצבא הן בחברה הישראלית.

בשיטתיות דקדקנית הספר מסביר כיצד מערכת המיון הצה"לית שהוצגה ונתפסה כאוניברסלית ואובייקטיבית שיקפה למעשה גזענות מוסדית. לרר אמנם אינו הראשון שטוען כי מערכת המיון אינה אובייקטיבית (לוי, 1996), אך ייחודו של הספר הוא בהתמקדות בפרקטיקה הארגונית ובפירוק תהליך הבנייה שלה בניסיון להבין כיצד פרקטיקה בירוקרטית משרטטת ומייצגת היררכיה של זהויות. לרר מראה את האופן שבו היגיון בירוקרטי משקף תפיסות חברתיות, והוא עושה זאת מבלי להתעלם משינויים שהתחוללו בחברה בתקופות שונות.

הפרקטיקה המיונית, טוען לרר, נבנתה ללא היגיון מיוני המכוון להתאים בין האדם לתפקידו, אלא התגבשה סביב הצורך הביורוקרטי לנבא מראש את מידת הפחת בכוח האדם. לפיכך מעולם לא נבחנו ביצועים צבאיים; תחת זאת נמדד הרקע החברתי. נוסף על כך, התיקוף של פרקטיקות המיון התבסס ברובו על "זיהום קריטריון", כך שפרקטיקת

* ד"ר דנה גרוסוירט קחטן, המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת, האוניברסיטה הפתוחה

התיקוף הייתה מעגלית לחלוטין: הקב"א שימש להסללתו של החייל בהיררכיה הצבאית, ודרגותיו שימשו בתורן לתיקוף של הקב"א ושל מידת יעילותו. כלומר, הקב"א קבע אם החייל יישלח לקורס קצינים או לא, וכאשר הפך לקצין – קידומו שימש הוכחה ליכולת הניבוי של הקב"א. כך שלמעשה הקב"א מעולם לא היה בעל תוקף מוכח ולא ניבא ביצועים בתפקידים צבאיים.

לרר מחלק את סיפורה של פרקטיקת המיון באמצעות קב"א לשלוש תקופות. בתקופה הראשונה, שהחלה באמצע שנות השישים, התגבש הקב"א לכדי קופסה שחורה שקודדה זהויות מזרחיות ואשכנזיות על פי הסממן "איכות". בתקופה השנייה, שהחלה בשנות השבעים, נותר הקב"א על כנו, אך חודדה יכולתו לאתר מגויסים מזרחים בעלי פוטנציאל התנגדות – חיילים בעיתיים, בלתי מסתגלים, שאינם מציינים. בשנות התשעים, בתקופה השלישית, הפך הקב"א לסימולקרה – כלי שאינו מסמן דבר מלבד עצמו. בשלב זה לרר מראה כיצד הקב"א התרוקן מתוכן ומסומניו האתניים אינם ניכרים עוד, בעקבות הסרתם של הסמים שעמדו בפני קבוצות מודרות נוספות (כגון נשים) ואשר מנעו מהן השתתפות בתפקידים הנתפסים כתפקידי ליבה בצבא.

לטענתו של לרר, נקודת המבט של המזרחים הושתקה באמצעות מה שהוא מכנה "משטרי השתקה". כך שהיא לא הייתה בלתי ידועה; להפך, היא הייתה נוכחת והושתקה באופן פעיל. אמצעי השתקה אחד היה משטרי הצדקה שהציגו את המזרחי כמנוגד למערבי: למול המערביות שהוצגה כמודרנית והאשכנזיות שהוצגה כנורמטיבית, המזרחים הוצגו כסטייה מצערת שיש לתקן. משטרי ההצדקה שלרר מתאר ביקשו לתקן את המזרחים עצמם ולא את המערכת, אף שזו לא התאימה למיון עולים יוצאי ארצות ערב, שהגיעו לישראל עם שפה ותרבות שונות בהשוואה לתרבות המערבית. אמצעי השתקה נוסף היה קידוד האתניות ותרגומה לאיכות, כך שאשכנזים נתפסו כאיכותיים ומזרחים כלא איכותיים, מהלך שהיה בשימוש עד לתקופה השנייה. הן התקופה הראשונה הן התקופה השנייה מאופיינות בהתעלמות מטענות מפורשות בדבר ההשלכות הקשות של הקב"א על המגויסים ובהסטת הדיון אל הנושא הבירוקרטי. אמצעי ההשתקה האחרון שמציג לרר, שהופיע בתקופה השלישית, היה פיצולה של קבוצת המיעוט לכאלה שמשתלבים במסד הארגוני ולכאלה שמתנגדים לו. פיצול כזה לא רק מחלק את הקבוצה לשניים, אלא גם מחליש את כוחה.

לרר אינו טוען כי הכלים, הכללים וההצדקות היו מתוכננים. במקום זאת הוא מראה כיצד הם נאספו והורכבו יחד על ידי מספר מצומצם של שחקנים בשדה הבירוקרטי, ללא כל היגיון סדור, וכיצד תורגמו אינטרסים ושיקולים בירוקרטיים להגיון המיון גם כאשר סתרו אותו לחלוטין. לאורך השנים, שחקנים שונים הוסיפו כלי מיון שונים ממניעים שונים, אך הדבר התרחש ללא יד מכוונת, ללא רעיון מארגן, וברוב המקרים בעזרת הצדקה שנעשתה בדיעבד. לרר מדגיש כי כל העת עמדו לרשותם אלטרנטיבות מדירות פחות ושוויוניות יותר. עם זאת, הוא אינו מייחס לשחקנים שגאה, גזענות, שוביניזם או דעות קדומות, וכותב כי הנועו בידי הידע המקצועי-מוסדי המעשי שלהם. בנקודה זו נראה כי לרר מאמץ לכאורה את נקודת המבט הבירוקרטית, המקצועית, זו שנדמית אוניברסלית ואובייקטיבית, אף שמשטרי ההשתקה שהוא מתאר מעידים כי זו אינה עמדתו. הוא גם ממחר להדגיש כי אף שלא הייתה כאן פעולה מתוך כוונה רעה, שאלת האחריות – שהיא חשובה ורבת

משמעות - נותרה פתוחה: "כיצד קרה", הוא שואל, "שמתחת לחופת הכוונות הטובות והמוצהרות של המדינה ושל צה"ל ליצור מודל שירות שוויוני בצבא, צמחה והשתרשה פרקטיקה מפלה ומפרידה כמו הקב"א?" (עמ' 189). לאור עמדתו הביקורתית של לרר לאורך הספר היה מקום להדגיש, בוודאי בחלק זה, כי אין כאן מקריות אלא גזענות מוסדית, שאותם שחקנים בשדה הביורוקרטי לקחו בה חלק פעיל.

וכך הספר המפורט, המדוקדק, המדויק והשיטתי, שיורד לעומק הפרקטיקה הביורוקרטית שיש לה חשיבות והשלכות לא רק בתוך הארגון הצבאי אלא גם בחברה הרחבה, נותר "סיפור ללא סוף ברור". סיומו האמיץ של הספר בסימן שאלה הוא חשוב לאין שיעור, משום שעד היום הצבא מסתיר בקנאות רבה את נתוני כוח האדם שלו על מאפייני הזהות שבהם, ובכלל זה אשכנזיות ומזרחיות. אני מסכימה עם עמדתו של לרר כי אין הצדקה להסתרה זו, ומכאן שסיומו של הספר בסימן שאלה מותיר פתח לדיון, ויתרה מזו, הוא קורא להמשיך ולדון בסוגיית האתניות בחברה הישראלית ובהשלכות שיש לה עד היום על חלוקת העבודה ועל ההיררכיות החברתיות בצבא ומחוצה לו.

מקורות

- לוי, יגיל. (1996). מדיניות מלחמתית, יחסים בינעדתיים והתפשטות פנימית של המדינה: ישראל 1948-1956. תיאוריה וביקורת, 8 (קיץ), 203-223.
- לוי, יגיל. (2003). צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרני בישראל. ידיעות אחרונות.
- סמוחה, סמי. (1983). שלוש גישות בסוציולוגיה של יחסי עדות בישראל. מגמות, כח(2), 169-206.
- ששון-לוי, אורנה. (2006). זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי. מאגנס.